

Славистика

Књига VI (2002)

Уређивачки одбор:

др Петар Буњак, Душан Квапил, др Ксенија Кончаревић,
др Богдан Косановић, др Слободан Реметић,
др Богољуб Станковић, др Мирољуб М. Стојановић,
др Александар Терзић, Богдан Терзић,
В. П. Гутков (Русија), др Бранко Тошовић (Аустрија)

Главни уредник:

БОГОЉУБ СТАНКОВИЋ

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ

Београд • 2002

ЗНАЧАЈ ИЗУЧАВАЊА СИНТАКСИЧКИХ СИСТЕМА ПРЕЛАЗНИХ ГОВОРА КОСОВСКО-РЕСАВСКЕ ЗОНЕ

Овај реферат је, у извесном смислу, изношење резултата моје докторске дисертације *Упоишреба њадежа у њоморавском ѓовору њараћинскоѓ краја*,¹ али је истовремено и покушај указивања на актуелне проблеме изучавања дијалекатске синтезе – изузетно комплексне, најмање обрађиване и стога недовољно осветљене.

I

Поменутом дисертацијом и мојим даљим интересовањем за изучавање дијалекатске синтаксе покушавам да у извесној мери попуним једну од празнина које постоје на српској мапи истраживања ове врсте. При томе, барем се два озбиљна разлога за журбу у обављању тога посла могу навести. Први је тај да „в националних балканских лингвистических традицих вообще как правило отсутствуют полные системные описания синтаксиса отдельных диалектов”.² Други је разлог стално присутна опасност да заувек нестане, незабележена ишчезне дијалекатска синтаксичка грађа.

Осим обимног истраживања Радоја Симића о употреби падежних облика у говору Левча (Симић 1980), донедавно у нас није било ниједног рада у целини посвећеног дијалекатског синтакси. У оквиру Библиотеке Јужнословенског филолога штампан је 2000. године магистарски рад Слободана Павловића *Дештерминациивни њадежи у ѓовору северозајадне Боке* (Павловић 2000). Синтаксички су подаци, иначе, били давани узгредно, само као додатак у студијама које су обрађивале морфолошке системе одређених говора. Непостојање потпуног списка синтаксичких особености појединих народних говора додатно је компликовало рад и санкт-петербуршком тиму састављача Малог дијалектолошког атласа балканских језика (МДАБЈ 1997).

II

Навешћу ове речи Павла Ивића из којих се може видети која су то синтаксичка чворишта која треба дрешити новим дијалекатским подацима и увидима у конкретне дијалекатске ситуације: „Нарочито је занимљиво питање

¹ *Упоишреба њадежа у њоморавском ѓовору њараћинскоѓ краја* тема је докторске дисертације коју сам одбранила 26. априла 2001. године на Филозофском факултету у Новом Саду пред комисијом коју су сачињавали: академик Милка Ивић, проф. др Драгољуб Петровић и проф. др Мато Пижурѓа.

² МДАБЈ 1997: 10.

који су феномени најекспанзивнији, а који се опет најлакше повлаче пред другима. Карактеристична је неодољива снага с којом се шире појаве аналитизма у флексији приликом додира између дијалеката са синтетичком и оних с аналитичком структуром. Преимућство је очигледно на страни једноставнијих система, оних који се лакше могу научити”.³

Имајући, између осталог, у виду претходно цитиране речи проф. Ивића, изабрала сам за своје истраживање говорну зону Параћинског Поморавља.⁴ Говор овог дела Великог Поморавља настао је као резултат језичких додира и укрштања на пограничју двају дијалекатских масива штокавског наречја: косовско-ресавског, коме у основи припада, и призренско-тимочког (одн. његових призренско-јужноморавских говора), чије су се поједине особине током дугог трајног и тесног суживота ових двају дијалекатских организама утискивале у његово косовско-ресавско ткиво. Прецизније речено, стање у говору Параћинског Поморавља, „затрпаног наносом” из говора придошлица, у највећој је мери резултат насељеничких струја носилаца призренско-тимочког дијалекта, од 14. века па све до данашњих дана. У мањој мери на формирање структуре овог поморавског говора утицао је и његов геолингвистички статус пограничне зоне. Оцртани моменти директно су узроковали изузетно јаку захваћеност инфилтрацијом призренско-тимочких особина, изражену тенденцију ка аналитизму у именском систему, чији је значај из ове перспективе и квалитативне и квантитативне природе. Тако се наслојавање особина призренско-тимочких говора на говоре са косовско-ресавским основицом најбоље огледа баш у изузетној сложености синтаксичке проблематике, пре свега у употреби падежа.

Може се рећи да се овде ради о једној прелазној међудијалекатској зони чије испитивање омогућава ближе сагледавање начина напредовања балканизама и њиховог развијања на нашем географском простору.

Покушала сам у своме раду да, сагледавајући промену дистрибуције падежних форми, коју је произвео знатан уплив аналитичких структура и, следствено томе, повлачење конкурентних флективних, утврдим који су падежи и предлошко-падежне конструкције показали највећу стабилност пред аналитичким конкурентном, а који су се показали као „најпропустљивији” за аналитичке иновације.

Говор околине Параћина показао је висок степен стабилности датива. Синкретизоване су форме генитива и датива у семантичкој категорији посесивности, где је датив преузео на себе посесивне функције генитива.

Инструментална и локативна значења у говору параћинског краја исказују се у великој мери аналитичким конструкцијама.

Стабилност генитива је у беспредлошким конструкцијама знатно угрожена, а има доста флективног генитива уз предлоге.

Дакле, у говору Параћинског Поморавља највиднија иновација балканистичког типа је појава *casus generalisa* као синтаксичке конструкције која живи

³ Ивић 1990: 185.

⁴ Параћинско Поморавље обухвата територију од око 550 километара квадратних, која заузима горњи ток Велике Мораве, недалеко од места где се састају Јужна и Западна Морава, на север до Ђуприје, на исток до села Извор, последњег пред превој Честоброду на путу за Зајечар и бугарску границу, а западну међу чине села дуж западне обале Велике Мораве.

и делује као паралела флективним формама, тј. синтетичкој деклинацији. Ипак, може се закључити да се, без обзира на то што општи падеж реализује читав низ функција различитих падежа, у овом прелазном говору косовско-ресавске зоне чувају флективне форме свих седам падежа.

III

Важно је, са општелингвистичке тачке гледишта, дознати колико интензивно одређени народни говор учествује у балканском језику савезу. А опште је познато да међу балканским језицима највише подударности има у синтаксичкој структури и у том је смислу значајно одредити у којој се мери истраживани говор „балканизовао”, колико је широку палету балканских структуралних обележја себи прибавио. То ће омогућити балканолозима, који су углавном били лишени те могућности, да и на таквој нестандартној подлози почну „синтетизовати закључке” о синтакси балканских језика.⁵

Питања начина функционисања синтаксичког система говорних зона у којима је приметна јака инфилтрација балканизма назначена су и покренута у радовима Павла Ивића и Андреја Николајевича Собољева у новије време. Настојала сам да својим радом допринесем осветљавању једне, по свом прелазном карактеру, изузетно занимљиве дијалекатске целине и из оне визуре на коју су нам указивали најбољи зналци главних „загонетки” наше дијалектолошке, одн. општије, балканолошке проблематике на српском географском простору.

IV

Треба поменути и допринос који се историји језика може дати изучавајући синтаксичку индивидуалност једног „двоструко везаног” говора – за своју матицу и за првог суседа. Описани именички систем прелазног говора косовско-ресавске зоне, „представља как бы различные ступени перехода к аналитизму”,⁶ заиста може послужити као нови извор информација за историју балканословенских језика. Пре свега, може помоћи у прецизирању (одређивању у времену и простору) етапа процеса преласка из система синтетичке деклинације у аналитизам и у верификовању резултата до којих су дошли истраживачи историје језика.

А. Н. Собољев предлаже да истраживач обавезно усмери своју пажњу и на проблем описа самог процеса „перестројке” граматичке структуре, њеног унутрашњег развоја, и у вези с тим каже следеће: „В этом смысле значительный интерес представляет относительная хронология описываемых явлений: сферы функционирования каких падежей и предложно-падежных конструкций оказались „наиболее проницаемыми” для аналитических инноваций, и, с другой стороны, какие из падежей и предложно-падежных конструкций были в данном отношении наиболее устойчивыми”.⁷ Не мање важним се за проучавање самог

⁵ Детаљније о овоме в. Собољев 1997.

⁶ Собољев 1989: 222.

⁷ Собољев 1989: 220.

тока процеса губљења флексије могу показати и неки општији закључци у вези са разматрањима могућих утицаја одређених семантичких категорија, предлошких лексема, типова морфолошких наставака и граматичког броја на чување/нестајање флективних падежних облика.

Стожерно место при растакању синтетичке дефлекције у историји балканских језика представљало је неутрализовање падежне опозиције генитива и датива и омогућавање синкретизма њихових форми. У прелазном говору косовско-ресавске зоне о коме је овде реч, овај се аналитизам („примарни” балканизам по Шалеру) остварује само делимично. Наиме, синкретизоване су форме генитива и датива у семантичкој категорији посесивности, где је датив преузео на себе посесивне функције генитива. Међутим, забележени материјал у досад објављеним радовима, који се тичу више различитих говора косовско-ресавског дијалекатског типа, сведочи о томе да ни у једном од њих није дошло, као ни овде разматраном говорном подручју, до потпуног истискивања посесивног генитива, а у корист адноминалног посесивног датива. И управо када се ради о том моменту, наговестила бих да географско распрострањавање дате језичке особености на релацији север-југ представља неку врсту интерпретације њеног историјског развоја.

Свакако се, у смислу претходно реченог, а уз увек употребну опрезност и одмереност када су уопштавања било које врсте у питању, може и на дијалекатску синтаксу применити одавно изречења тврдња А. Цихуна о томе да српскохрватски дијалекти пружају „пространствену проекцију хронологической последовательности распространения отдельных явлений или их разновидностей”.⁸

V

Да закључим. Оно што се отвара као привлачна могућност, или, исправније речено, оно што предстоји као обавеза коју не треба сувише одлагати је потпун системски опис синтаксе појединих народних говора, па наравно и прелазних, јер у националним балканским лингвистичким традицијама, и не само у њима, такви описи по правилу недостају. Изучавањем синтаксичких система народних говора даће се, у сваком појединачном случају, драгоцен прилог дијалектологији нашег језика, његовој историји, а неретко и балканологији. Свакако, од тог ће прилога претећи и за друге лингвистичке области и њихове посленике: приложници ће задужити новим подацима и увидима и дијахроничаре и синхроничаре.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Ивић 1990: Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд-Приштина.

МДАБЯ 1997: *Малый диалектологический атлас балканских языков. Синтаксическая программа*, Санкт-Петербург (РАН).

⁸ Цыхун 1981: 10.

Павловић 2000: Слободан Павловић, *Дейерминативни падежи у говору северозајадне Боке*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 16, Београд.

Симић 1990: Радоје Симић, *Синтакса левачког говора I*, Српски дијалектолошки зборник XXVI, Београд, 1–146.

Соболев 1989: Андрей Н. Соболев, *Сербохорватская диалектология и изучение истории балканославянских языков*, Зборник за филологију и лингвистику XXXII/2, Нови Сад, 215–224.

Соболев 1997: Андреј Н. Соболев, *О синтакси јужноцрногорских и источносрбијанских говора са гледишта балканологије*, О српским народним говорима (Научни скуп – Деспотовац, 21–22.8.1996), Деспотовац, 9–20.

Цыхун 1981: Г. А. Цыхун, *Типологические проблемы балканославянскогo языковогo ареала*, Минск.

София Милорадович

РОЛЬ ИЗУЧЕНИЯ СИНТАКСИЧЕСКИХ СИСТЕМ В ПЕРЕХОДНЫХ ГОВОРАХ КОСОВСКО-РЕСАВСКОЙ ЗОНЫ

Резюме

В статье рассматривается употребление падежей в поморавском говоре парачинского края и делается попытка указать на актуальные проблемы изучения диалектного синтеза.